

מאפייניה של התרבות ההלניסטית

הפוליס ההלניסטית התבססה על הפוליס היוונית הקלאסית שהוקמה במאה ה-5 לפנה"ס (העיר היוונית קרויה פוליס וברבים: פוליס). בתחילת לימודנו נרחיב מעט בנוגע לפוליס ביוון.

הפוליס היוונית היא עיר ומדינה כאחת. כעיר היא קטנה בשטחה ובמספר תושביה. כמדינה היא גוף ריבוני עצמאי המחוקק את חוקיו לפי רצון האזרחים ואינו תלוי בשלטון זר. הפוליס מכריזה על מצב של מלחמה או שלום, מנהלת את חיי הכלכלה, הדת והתרבות לפי ראות עיניה. הפוליס שואפת לעצמאות פוליטית ולפיתוח משק עצמאי שאינו תלוי בכלכלת פוליס אחרות.

הפוליס נוהלה על-ידי אזרחיה. לא כל התושבים זכו לקבל אזרחות. ברבות מן הפוליס היו האזרחים מיעוט בקרב כלל התושבים. האזרחות הייתה בעיקר עניין של מוצא והיא ניתנה לגברים בלבד, לנשים לא היו זכויות פוליטיות. כבר בתקופה קדומה זו בתולדות האנושות יכול היה אזרח הפוליס היוונית לבחור, להביע את דעתו בחופשיות ולהחזיק במשרה ציבורית שעברה על-פי תור בין כל האזרחים. העם הוא ששלט בפוליס ולא שליט יחיד.

בפוליס קיבלו האזרחים חינוך במוסדות יוניים כגון הגימנסיון והאפביון - מוסדות לטיפוח הגוף וחיי אזרחות הגונים. הגימנסיון, מסימני ההיכר של כל פוליס יוונית, היה מוסד לתרבות הגוף בו עסקו בענפי ספורט שונים, כגון היאבקות בעירום. שמו נגזר מן המילה היוונית גימנוס - עירום. האפביון (אפבוס - נער מתבגר) היה מוסד לחינוך בני הנוער. הוא נועד להכשירם להיות אזרחים נאמנים בפוליס, ועסקו בו גם בהכשרה קדם-צבאית ובספורט.

יש להדגיש כי לכל פוליס היה האל המגן המיוחד לה ודפוסי פולחן משלה, וכל פוליס פיתחה תרבות הייחודית לה. הבדלים מהותיים התקיימו בין ערי הפוליס, כמו בין אתונה, בעלת האופי הדמוקרטי, לבין ספרטה, בעלת האופי הצבאי. הבדלים אלו הוליכו לעיתים קרובות למלחמות קשות, אך גם אפשרו לכל פוליס לפתח את כוחותיה המיוחדים בתחומים שונים. הודות לפוליס, ובמסגרתה, צמחו הערכים והמושגים: מדע, אומנות, פילוסופיה, ספרות, תיאטרון - שהיקנו ליוון את מקומה המיוחד בתולדות התרבות המערבית.

מלכי בית סלווקוס הקימו ערים הלניסטיות חדשות, והפכו ערים מזרחיות קדומות לערי פוליס. בערי הפוליס התיישבו חיילים יוניים משוחררים שהיגרו למזרח. שמן של הערים המזרחיות שונה לשם הלניסטי, הן קיבלו זכויות כפוליס (חוקת הפוליס ניתנה לה על ידי המלך) ועברו שינוי ארגוני ומנהלי.

הפוליס ההלניסטית הייתה גדולה בשטחה, מעין עיר ענק. מידת האוטונומיה בחייה הפנימיים נקבעה על ידי המלך והיא לא הייתה חופשית לנהל מלחמות או לכרות חוזים ובריתות כרצונה. המלך הקיף עצמו בעוזרים וביועצים מקרב האצולה - "רעי המלך" - שהיו אחראים על ניהול ענייני הממלכה: גביית מסים, פיקוח על המסחר, צבא, דת, תרבות, ניהול מקדשים.

הפוליס היוונית כבסיס לפוליס ההלניסטית

הפוליס היוונית

עיר מדינה

עיר בגודלה, מדינה במהותה: עצמאית בענייני פנים וחוץ

דמוקרטיה -

שלטון העם

הפוליס נוהלה על-ידי אזרחיה שהיו חלק קטן מהאוכלוסייה

שלטון ישיר

כל האזרחים לקחו חלק פעיל בקבלת ההחלטות באסיפת עם

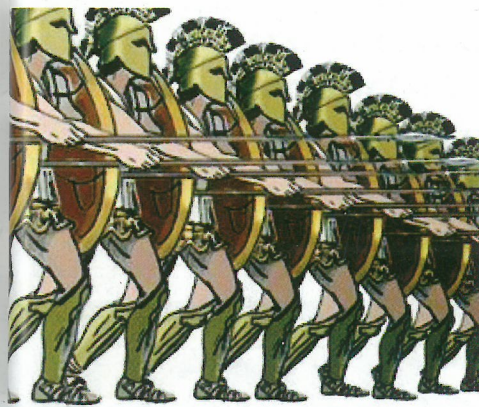
צביון ייחודי

לכל פוליס היו תרבות ודפוסי פולחן המיוחדים לה

הקמת ערי הפוליס ההלניסטיות במזרח

שיטת הלחימה הנקראת "פלנקס" (פלנגות) אלכסנדר הגדול הצליח לכבוש שטחים כה גדולים בפרק זמן קצר יחסית בזכות השכלול שהעניקו הוא ואביו, פיליפוס השני, לשיטת הלחימה הנקראת "פלנקס" (פלנגות). במקום התנגשות של שני גושים זה בזה עד לניצחון אחד מהם, פוצל הצבא המקדוני ליחידות משנה שנהנו מגמישות ויתרונות טקטיים.

כמו כן, החנית ששימשה את המקדונים הייתה ארוכה יותר ונקראה "סריסה".

העשרה:

העולם ההלניסטי וחדירת ההלניזם לארץ ישראל

ההלניזם הוא תופעה היסטורית רב תרבותית שנמשכה כחמש מאות שנה - מן המאה ה-4 לפנה"ס עד למאה ה-1 לספירה. תרבות זו כללה מיזוג בין האמונות והפולחנים של יוון לבין האמונות והפולחנים של עמי המזרח שישבו במצרים, בארץ ישראל, בסוריה, במסופוטמיה (עירק) ובאסיה הקטנה (תורכיה). זו הייתה תרבות אשר מצד אחד שימרה את הפולחנים האליליים של עמי המזרח, אך מצד שני יצרה ערכים תרבותיים ייחודיים בתחומי הספרות, הלשון, הספורט, הלבוש, האומנות, הצבא, הכלכלה והחברה, השלטון והמדעים.

תרבות זו הקיפה את "העולם המיושב", העולם אשר קיבל את התרבות ההלניסטית, גם אם שמר גם על פולחניו המקומיים. כל מי שחי מחוץ לעולם זה נחשב לפי השקפתם של היוונים ל"ברברי". לפי תפיסתם, בן תרבות הוא אדם החי לפי התרבות ההלניסטית. את "העולם המיושב", התרבותי ודובר היוונית, ניתן להשוות בזהירות ל"כפר הגלובלי" של ימינו, שבו הכלכלה היא המכנה המשותף למדינות רבות, כולם מושפעים מן התרבות המערבית (אז התרבות היוונית), עולם שבו מרגישים האזרחים כי הם שייכים לעולם "אחד", גם אם מתקיימות בו תרבויות שונות ומנוגדות. בעולם זה לומדים הילדים בבתי הספר היווניים לפי אותה תכנית לימודים, עוסקים באותם ענפי ספורט, בכל רחבי העולם צופים האנשים באותם מחזות, וכל הערים החדשות נבנות לפי אותה מתכונת. זוהי מהותו של העולם המיושב.

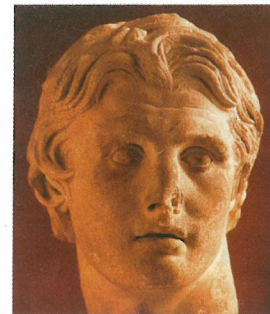
צמיחת הממלכות ההלניסטיות - התלמית והסלווקית

לקראת סוף המאה ה-4 לפנה"ס (333 לפנה"ס) יצא ממוקדוניה (ממלכה קטנה בצפון יוון) בראש צבא קטן ומיומן המלך אלכסנדר, הוא אלכסנדר הגדול, לכבוש את ממלכת פרס העצומה. תוך עשר שנים השלים את כיבוש פרס עד לגבולות הודו, אולם מותו הפתאומי השאיר את כיבושיו ואת ממלכתו ללא יורש. שרי צבאו הפכו ליורשיו, ולאחר מאבק ממושך ביניהם חילקו בראשית המאה ה-3 לפנה"ס את כיבושיו העצומים. החלק האירופי הפך לממלכת מקדוניה ההלניסטית. אסיה הקטנה נחלקה לממלכות הלניסטיות קטנות.

שתי הממלכות העיקריות במזרח היו מצרים תחת בית תלמי, וסוריה והשטחים ממזרח לה, כולל מסופוטמיה, תחת בית סלווקוס. ארץ ישראל הייתה בתווך בין מצרים לסוריה ועברה מיד ליד. מרכזיה של ממלכת תלמי היה במצרים. זו הייתה ממלכה מאד מגובשת שנהנתה מכלכלה פורחת ומממשל יציב. בבואם מצאו התלמים מינהל מקומי יעיל וריכוזי שהתפתח במשך דורות וניצלו אותו לתועלתם. ממלכת סלווקוס הענקית השתרעה מאסיה הקטנה עד למפרץ הפרסי וכללה את סוריה, פיניקיה וארץ ישראל (לאחר כיבושה מידי התלמיים). האוכלוסייה הייתה מאד מגוונת ובעלת מסורות שונות, ומלכי סלווקוס התקשו לשלוט על השטחים הענקיים שהיו בשליטתם.

במאה השנים הראשונות הייתה ארץ ישראל תחת בית תלמי; בשנת 200 לפנה"ס נכבשה על ידי בית סלווקוס ונותרה תחת שלטונו כמה עשרות שנים - עד לעצמאותה של המדינה החשמונאית.

מהו הלניזם?

אלכסנדר מוקדון

מטלה

ההלניזם יצר עולם חדש שלא היה כמותו בעבר. האומנם? הצדיקו טענה זו או שללו אותה.

פולחן המלך-אל

מזרח לעומת מערב

פולחן המלך-אל לא התקיים בתרבות יוון. כאשר נודע ביוון כי אלכסנדר מוקדון הכתיר עצמו, התקבל הדבר באדישות: "אם אלכסנדר רוצה להיות אל - שיהיה אל!"

לעומת זאת, במזרח נהוג היה לראות את המלכים כאלים.

המלכים ההלניסטים אימצו מנהג זה כדי לחזק את שליטתם בממלכתם.

מטלות

- השוו בין היחס של עמי יוון למלכיהם לבין היחס של עמי המזרח למלכיהם.
- השוו בין מלכי המזרח למלכים ההלניסטיים בשני תחומים: מוצא, יחס לעם.
- הסיקו מסקנה על הקשר בין מוצאם של המלכים ליחסם לעמם. נמקו מסקנתכם.

השפעת המזרח על התרבות ההלניסטית בלטה במיוחד ביסודות הפוליטיים עליהם קמה המדינה ההלניסטית. במזרח היה נהוג לראות במלכים אלים. פרעה, שליט מצרים, נחשב לאל אשר בו תלוי היקום והוא מכון את הסדר הקוסמי. המלכים הפרסים אמנם לא היו אלים לכל דבר, אך גם לא בני תמותה רגילים. הם היו נבחרים האלים המתווכים בין האלים לבני האדם.

לעומת זאת, ביוון מקובל היה לראות במלך אישיות ציבורית המוגבלת על ידי החוק והמדינה. היוונים לא נטו לקבל מלכים שדרשו סגידה כאלים ולא האמינו באי יכולתם לשגות. הם המשיכו לטעון כי חוק ומוסדות משפט וצדק נובעים מתבונה ולא מהתגלות אלוהית.

אלכסנדר מוקדון יצר את השינוי בהכתירו את עצמו לאל, ויורשיו המשיכו באותה דרך והכתירו עצמם למלכים-אלים. הם דרשו מנתיניהם לעבוד אותם כאלים.

המלכים ההלניסטיים השיגו יתרונות חשובים על ידי הנהגת פולחן המלכים. כלפי הנתינים המקומיים הם הופיעו כיורשיהם הלגיטימיים של מלכי המזרח הקדמונים, ואילו כלפי היוונים הם הופיעו כיורשיו הלגיטימיים של אלכסנדר. מכיון שלא היו בעלי ייחוס של זרע מלוכה אלא מצביאי צבא, שאבו את הלגיטימציה לשלטונם מעצם הפיכתם למלכים-אלים.

פולחן המלך-אל בא לידי ביטוי בדרכים שונות: הצבת פסלי המלך במקומות קדושים, העלאת קורבנות, השמעת המנונים, עריכת משחקים ותחרויות, איסור לעבור על פקודות המלך, שכל חטא כלפיו נחשב כעבירה דתית. השליטים נקראו בשמות מיוחדים שנלקחו מפולחן האלים ביוון: סלווקוס נקרא בשמו של זאוס היווני, אבי האלים, ובנו - בשם אפולו. "פילדלפוס" - אוהב אחותו, "סוטר" - מושיע, "אפיפנס" - המתגלה, "פילומטר" - אוהב אימו. המלך קודש על ידי הכוהנים המקומיים שהעניקו לו לגיטימציה אלוהית. המלך היה הכול: השופט, המחוקק, ראש המינהל - ופסלו ניצבו בכל בתי המקדש.

המלך ההלניסטי לא נחשב לעריץ, כדוגמת המלך המזרחי, אלא נחשב למושיע האוהב את נתיניו, נדיב וישיר, רחום ומגן, אוהב צדק ושווא שוחד, איש תרבות הרואה את טובת נתיניו לנגד עיניו. הוא ראוי להערצת נתיניו, ובכך מצוי התוקף המוסרי לפולחן המלך, באין לו תוקף שושלתי בזכות אבות.

אלכסנדר מופיע כאל זאוס-אמון במטבע כסף מהעיר אלכסנדריה שבמצרים. הקרניים המאפיינות את האל (ראו פסלו של זאוס-אמון) מופיעות גם בדיוקנו של אלכסנדר, שהאמין כי הוא באמת בנו של זאוס

פסלו של זאוס-אמון, אל מצרי שבתקופה ההלניסטית סגדו לו גם היוונים. בתקופה הרומאית קראו לו "יופיטר-אמון". פסל מן המאה ה-1 לספירה.

אלכסנדר ועל ראשו נזר זהב ביוון, ערש הדמוקרטיה, המלך נחשב "ראשון בין שווים" ולא היה לו מעמד של אל כפי שהיו מקובל בקרב עמי המזרח.

הפצת הלשון היוונית

היוונית

השפה הבין-לאומית בתקופה ההלניסטית השימוש בשפה היוונית כשפה בין-לאומית היה בין הגורמים המרכזיים להפצת התרבות ההלניסטית

שחזור הספרייה הגדולה באלכסנדריה

הספרייה באלכסנדריה הייתה הספרייה המפורסמת ביותר בעולם העתיק. יש הסבורים כי היו בה קרוב ל-700 אלף כתבי יד כתובים על פפירוס (נייר) ויש הסבורים כי מספר כתבי היד שהיה בה הגיע בשיא פעילותה למיליון! היא נוסדה במאה ה-3 לפנה"ס, בעת שלטונו של תלמי השני. אביו, תלמי הראשון, הקים את המוזיאון של אלכסנדריה, שהיה היכל שהוקדש למחזות (האלות שהיו מקור להשראה) ולאנשי יצירה ורוח שנתמכו על ידי שושלת תלמי. בתוך המוזיאון היו גן בוטני והספרייה.

בספרייה היו עותקים ממיטב הספרים של התרבות היוונית הקדומה. כדי לרכז ולשמר את מרב היצירה התרבותית, התבקש כל אדם שביקר באלכסנדריה או שחי בה, להפקיד את ספריו וכתביו בספרייה. לבלרים מומחים העתיקו במהירות את הכתבים, המקור הוחזר לבעליו וההעתק נשמר בספרייה.

הספרייה והאוצר העשיר בתוכה אבדו בשריפה. כאשר שרף יוליוס קיסר את צי האויב בנמל אלכסנדריה התפשטה האש גם לספרייה ועשרות אלפי ספרים עלו באש.

בתמונה: שחזור אפשרי של העיר העתיקה באלכסנדריה במבט מלמעלה

השפה היוונית הפכה לשפה המדוברת בכל העולם ההלניסטי. ניב יווני שנקרא "קוינה" המבוסס על דיאלקט שמקורו באתונה, רווח ברחבי העולם המוכר מגיברלטר דרך הים הכספי ועד הודו. פריחת הסחר הבין-לאומי סייעה להפצת הלשון היוונית. גם התושבים המקומיים למדו עד מהרה את השפה היוונית, שהייתה התנאי לשילוב בחיי הפוליס. בשפה היוונית נחתמו חוזים כלכליים, ונוהל משא ומתן בין סוחרים ופקידים, השכבה השלטת דיברה יוונית, החינוך במוסדות הגימנסיון והאפביון היה ביוונית. כל מי שרצה להיות אזרח הפוליס היה חייב לדעת יוונית, השפה הבין-לאומית של העולם המיושב.

תושבי המקום נטלו שמות יווניים, והיצירות הספרותיות המקומיות נכתבו ביוונית. הלשון היוונית אפשרה הכרת המיתולוגיה והספרות היוונית ואפשרה לתושבים לנדוד מפוליס לפוליס ולהכיר את אורחות החיים ההלניסטיים.

כדי לבוא במגע עם השלטונות, שהשתמשו בשפה היוונית כשפת מינהל, היה צורך לדעת יוונית. בעיר נחוגו חגים יווניים, חוקת העיר הייתה ביוונית, מינהל העיר היה בידי היוונים והוא שימש מרכז קבוע ללשון היוונית.

השימוש בשפה אחת גרם לכך שמלומד יווני יכול היה לחוש בנוח באלכסנדריה שבמצרים או בסירקוזה שבסיציליה. וכך, ב-200 השנים שלפני הספירה הופצו רעיונות, אופנות וסחורות במהירות רבה. מפעל אדיר שקידם רבות את הפצת השפה היוונית ואת פיתוחה היה הספרייה הגדולה באלכסנדריה:

אלכסנדריה - מרכז התרבות ההלניסטית אלכסנדריה הייתה המרכז התרבותי והאי הגדול ביותר של העולם ההלניסטי. באלכ מאות בנייני ציבור, ארמונות, מקדשים גימנסיונים ואמפיתיאטרון.

בפני ארכיאולוגים עומד קושי עצום לח מאלכסנדריה העתיקה, מכיון שהעיר החדש העיר העתיקה. בשל קושי זה ניתן להציג אך אפשרי של העיר ולא את שרידיה, שרק חלי נחשף בחפירות ארכיאולוגיות. למעלה: המגדלור של אלכסנדריה שנבנה ע השני, בציור מהמאה ה-18.

הקמת מוסדות חינוך, תרבות וספורט

הידעת?

בתקופה ההלניסטית היה הספורט חלק מפרולחן האלים. לפני תחרויות נהגו להקריב קורבנות לאלים האולימפיים. השתתפות בתחרויות הספורט משמעותה הייתה לקיחת חלק בפרולחן האלים.

קוסמופוליטיות (אוניברסליות)

ההתפלגות החברתית- כלכלית בעולם ההלניסטי

מטבע ועליו דמותו של אנטיוכוס החמישי

המטבעות שטבעו המלכים התקבלו בכל מקום, והיו בבחינת מטבע אחיד, דבר שהקל על המסחר.

בעיר ההלניסטית למדו הצעירים בגימנסיון ובאפביון את מורשת יוון והתחנכו בהתאם לערכיה. לצדם היו מוסדות ספורט כמו איצטדיון והיפודרום (מסלול מרוץ של מרכבות סוסים). תיאטרון היה מוסד הכרחי בכל עיר.

ביוון הקלאסית תפש הספורט מקום חשוב, אולם החיים המדיניים משכו אליהם את לב האזרח בכוח רב ועמדו מעל לעיסוק בענפי התרבות למיניהם. בתקופה ההלניסטית כאשר השלטון היה נתון בידי המלך, חדלו ענייני העיר להעסיק את האדם, ואת מקומם תפס הספורט (ראו הרחבה בעמ' 55). יש הסבורים כי הספורט אפשר לעם היווני לשמור על ייחוד משלו ביחס לעמי המזרח. מנהגי הספורט, ובמיוחד הופעת בן אדם עירום בפני ההמונים, היו זרים לעמי המזרח, ולפיכך קיבל הספורט בקרב היוונים, שהיו מפוזרים על פני שטחים ענקיים מפרס ועד סיקיליה, ערך מיוחד במינו: הוא היה לסמן החיצוני שהבדיל ביניהם לבין שאר העמים. ייחודו של העיסוק בספורט בתקופה זו הוא היותו חלק מפרולחן האלים. לפני תחילת התחרויות נהגו להקריב קורבנות לאלים האולימפיים.

העולם ההלניסטי היה עולם אוניברסלי: כלכלה עולמית, יחסי קרבה וידידות בין הערים היווניות, מחיקת גבולות וסימנים בין בני אדם שנראו מעתה כמתגוררים יחד כשוויים בין שווים ב"עולם המיושב" החדש. כל אלה הולידו השקפת עולם אוניברסלית, שעיקרה היה שבעולם הגדול אין יותר הבדלים בין אזרחי פוליס זו או אחרת.

בעולם זה נהוג היה לדבר במונחים אוניברסליים, כלל אנושיים, ולהטיף לאחוות המין האנושי, "מדינת העולם" המהווה מולדת משותפת של כל בני האדם. ההלניזם פנה לכל בני האדם באשר הם. כך יכול היווני או המתיוון היושב באנטיוכיה שבסוריה להרגיש כי יש לו מולדת משותפת עם היווני שחי באלכסנדריה שבמצרים ועם היוונים החיים באתונה או במקדוניה.

עם חדירת ההלניזם למזרח נחלק העולם המיושב לשני מעמדות: המעמד השליט - היוונים היגרו מיוון לאסיה, כיהנו בפקידות הגבוהה, מהם הורכב בדרך כלל צבא השכירים, והם שהקימו את המושבות היווניות במקומות פזורים באסיה.

מתחתיהם היה המעמד השני - אנשי המזרח, אותם פגשו היוונים בכיבושיהם. אנשי המזרח נחלקו לעירוניים ולכפריים. העירוניים נטו לחדשנות ולאימוץ התרבות היוונית כדרך חיים, בתהליך הקרוי "הלניזציה", וישבו ברובם בערים ההלניסטיות.

הם ביקשו להתייוות מכיוון שגילו התפעלות רבה מן התרבות היוונית, מעושרה הרב ומיופי כתביה, וכן משום שהבינו את היתרונות הכלכליים הנעוצים בהצטרפות לעולם ההלניסטי. בניגוד להם, העדיפו אנשי הכפרים לקיים את אורח החיים המסורתי ולעבוד את פולחניהם. כתב פרופ' פוקס:

מידת התייוותם של בני השכבות הגבוהות, בעיקר העירוניות, הייתה לעיתים מתמיהה. ברם, הכפר נשאר מזרחי ואף זיקתן של השכבות הנמוכות לתרבות יוון הייתה רופפת. האדם הפשוט ברחבי העולם ההלניסטי המשיך לחיות את חייו ללא שינוי צורה וללא שינוי תוכן.

(רפפורט, א. רונן, י. (עורכים), מדינת החשמונאים, בן צבי, 1994, עמ' 54)

מסע וסחר חוץ כלכלה עולמית בעולם ההלניסטי

כלי אמפורה (צורה של כלי חרס) מדרום איטליה בסגנון אדום דמויות, 320 לפנה"ס. כלים יפים אלו ואחרים נמכרו בכל העולם. הסצינות שצוירו עליהם סייעו להפצת התרבות ההלניסטית

מטלה

השוו בין העולם ההלניסטי לבין העולם המודרני לפי התבחינים הבאים: חיי כלכלה ותרבות, שלטון, דת, מדע, אופי, ספורט, גילויים של סובלנות או אי סובלנות. קבעו על בסיס נקודות הדמיון ונקודות השוני האם רב הדמיון על השוני, או להיפך?

כיבושיו של אלכסנדר הגדילו פי ארבעים את העולם המוכר ליוונים, והדבר עודד מסע ומסחר בין-לאומיים. בפני היוונים נפתחו דרכים חדשות להגיע למזרח. שיירות עמוסות סחורות נעו למקומות שעד אז לא היו פתוחים בפני היוונים או לא היו ידועים להם. רוב המסחר ביבשה התנהל בדרכים כבושות, בהן עברו המוצרים ממקום למקום על גביהן של בהמות משא. סייעה אף העובדה שמלכי פרס סללו דרך דואר מרשימה שאורכה 2400 ק"מ, ולצדה נבנו אורוות, פונדקים ומבצרים. בתקופה ההלניסטית הדרכים שימשו בעיקר חיילים ופקידים אבל הקלו גם את מעבר הסחורות ביבשה. המסחר התפתח גם בשל פתיחת נתיבי מסחר ימיים עם הודו על פני הנילוס והאוקיינוס ההודי.

סחר החוץ הגדיל רבות את עושרם של שליטים וערים. במזרח נמצאו אוצרות עצומים של תבלינים, אבני חן, מתכת (פלדה) וזהב שהופנו לשווקים וגרמו לעלייה מהירה ברמת החיים. פיתוח המסחר שיפר את היחסים בין הערים ההלניסטיות ומנע מלחמות.

בתמונות: צלמיות או פסלים קטנים מאלכסנדריה שנמכרו כחפצי מותרות ברחבי העולם ההלניסטי

הנשים פיתחו טעם מהודר ומשיכה לחפצי מותרות יקרים שנשחרו ברחבי העולם ההלניסטי: בשמים, קטורת, אבנים יקרות, פנינים, תבלינים ומשי

רשת צפופה של ערים הלניסטיות: הצינור דרכו חדר ההלניזם לארץ ישראל

חדירת ההלניזם לארץ ישראל

ההלניזם חדר לארץ ישראל דרך הערים הפיניקיות (פיניקיה הייתה חבל הארץ החשוב ביותר בכנען, ותושביה הקרויים פיניקים היו עמים כנענים ממוצא שמי). הפיניקים, שישבו לאורך חוף הים התיכון הצפוני של ארץ ישראל (ראו מפה), היו יורדי ים וניהלו מסחר ימי פורה. דרכם חדרה התרבות ההלניסטית אל האוכלוסייה המקומית בתוך הארץ. הערים הפיניקיות היו מאורגנות מלכתחילה כערי מדינה והתקיים מגע הדוק בינם לבין היוונים. לפיכך נטו לאמץ את המשטר של הפוליס היוונית ללא קושי מיוחד.

מפת ערי החוף הפיניקיות לאורך הים התיכון

מטבע מעזה מהימים שלפני כיבושה על ידי אלכסנדר הגדול (400-332 לפנה"ס) המטבע מהווה הוכחה לחדירת תרבות המערב למזרח עוד לפני בואו של אלכסנדר. מוטבעים עליו סמלים מנושאים שכיחים בעולם הקלאסי היווני.

מצד אחד נראית דמותה של האלה אתנה (פטרונת העיר אתונה) עם קסדה לראשה. מצד שני מופיע ינשוף, סמלה של אתנה שהיא אלת החוכמה.

מקרא מפה

נתון גיאוגרפי בולט הקל על חדירת ההלניזם לארץ ישראל דרך הערים הפיניקיות. מהו?

אופיין של הערים ההלניסטיות בארץ ישראל

נר עשוי חרס האסימטריות של מבנה הנר אופיינית לנרות מן התקופה ההלניסטית. נרות הלניסטיים נמצאו במספר מקומות בארץ ישראל - עתלית, גזר, שקמונה, שומרון ועוד.

מקרא מפה

א. עיינו במפה ומיינו בטבלה את הערים ההלניסטיות המופיעות בה לפי שני תבחינים: ערים קדומות שהפכו לפוליס, ערים הלניסטיות חדשות.

ב. נסו לשער מה היו ההשלכות של רשת הערים ההלניסטיות בארץ ישראל על המצב ביהודה. נמקו השערתכם.

מפת הערים ההלניסטיות בארץ ישראל

דרכים נוספות להפצת ההלניזם בארץ ישראל

סחר בין-לאומי בין רומא והודו

עם כיבוש מצרים על-ידי השלטון הרומאי בשנת 30 לפנה"ס חל גידול מואץ בקשרי המסחר בין הודו ורומא. כאשר התחזק מעמדה של מצרים כחוליית תיווך בין הודו לרומא, חל גידול גם בסחורות שהגיעו לארץ ישראל.

להלן דוגמאות למוצרי היבוא שהגיעו מהודו לארץ ישראל: תבלינים, אריגים משובחים, ברזל לייצור נשק. אלה הגיעו גם כמוצר מוגמר ולא רק כחומרי גלם.

מהמערב הגיעו באותה תקופה סחורות ומטבעות אינספור להודו. ברחבי הודו התגלו שרידים רבים של תרבות רומית כעדות לכך. הדבר משמש דוגמה בולטת להיקף האדיר וחסר הגבולות של הסחר הבין-לאומי בימי ההלניזם.

הגידול בסחר הבינלאומי עודד את תהליך חדירת ההלניזם לארץ ישראל - כמו כל עיר הלניסטית במזרח, נהנו הערים היווניות בארץ ישראל משליטה על אזורים חקלאיים מסביב לעיר. כלכלתן התבססה על יבולים מן השטחים החקלאיים שסופחו לעיר ומן המסחר הימי של ערי החוף. מסחר ער ורבגוני התקיים בין הערים היווניות, והסחר הכלכלי הבין-לאומי הגביר את תהליך חדירת ההלניזם לארץ ישראל.

נמחיש את ההיקף האדיר של הסחר הבין-לאומי, בו הייתה שותפה גם ארץ ישראל, באמצעות המסחר בין הודו ורומא: עוד לפני כיבושה של מצרים על ידי השלטון הרומאי בשנת 30 לפנה"ס תיווכה מצרים, באופן טבעי, בין היצואנית - הודו, לבין היבואנית - רומא, וזאת בשל תנאי גידול מיוחדים בהודו (ובסרילנקה) שלא היו במקומות אחרים. תחת שלטונה של האימפריה הרומית התחזק הקשר בין רומא לבין הודו, כפי שניתן לראות מהגידול בסחורות ובמטבעות הרומיות שנתגלו בהודו, ובמיוחד בדרומה של הודו. ככל הנראה, עם התחזקות מעמדה של מצרים בכלל ואלכסנדריה בפרט כחוליית התיווך בין הודו לרומא, חל גידול גם בסחורות שהגיעו לארץ ישראל מהודו, וכך אירע שתושבי ארץ ישראל נהנו אף הם מאותו שגשוג רומאי. יצוין עוד כי גם אם המסחר בין ארץ ישראל להודו עבר בדרך כלל במצרים, הרי שחלק ממנו הגיע בתיווך שיירות של ערבים ונבטים שהעבירו סחורות מאזור אילת ומאזור ערב הדרומית. דוגמאות למוצרי היבוא שהגיעו מהודו לארץ ישראל: תבלינים, בשמים ותרופות, אריגים משובחים, וברזל (פלדה) ששימש לייצור כלי נשק.

אמפורות (כלים בעלי שתי ידיעות) הכלים המיובאים מרודוס נמצאו בחפירות העיר מרשה. הם מהווים עדות לסחר הבין לאומי שפרח בכל העולם ההלניסטי, ומצא ביטוי גם בארץ ישראל

קערות מגריות - קערות חרס עדינות אלו נעשו באסיה הקטנה (ככל הנראה בפרגמון, היום תורכיה) ונמכרו בכל המזרח בתקופה ההלניסטית. הכלים, שנעשו בתבניות ועוטרו בצמחים ובסצינות מתוך יצירות ספרותיות, היו העתק זול יותר של כלי כסף וכלי זהב.

מטבע מאשקלון מצד אחד המלך תלמי - ומצד שני נשר עומד על ברק, סמלי האל זאוס, המאה ה' לפנה"ס

חדירת הפולחנים היווניים לארץ ישראל

התפשטות הפולחנים היווניים ביססה את המסורות ההלניסטיות ברחבי הארץ. פולחנים של זאוס האולימפי (אבי האלים), דיוניסוס (אל היין), אפרודיטי (אלת היופי), ארטמיס (אלת הצייד) ואפולו (אל האור והשמש) נעשו לחלק בלתי נפרד מן ההווי הדתי של ארץ ישראל. ניתן להניח כי חלק מן הפולחנים היו מקומיים שאימצו שמות יווניים, שכן במהלך השנים חל מיזוג בין האלים המקומיים לאלים היווניים.

התפשטות הפולחנים ביססה את המסורות ההלניסטיות ברחבי הארץ, משום שעובדי הפולחנים בנו מקדשים, כמו בבית שאן, בה הוקם מקדש לכבוד זאוס האולימפי, ובאשקלון בה נבנה מקדש לאפולו, וכך בערים אחרות.

פניאס - היכל חצוב בסלע לכבודו של האל פן - דוגמה מובהקת לחדירת פולחנים זרים לארץ ישראל העיר המוכרת לנו בשם בנאס נקראה בתקופה ההלניסטית על שם האל פן, בנו של האל הרמס, אל הרועים שמייצג את המוזיקה והשעשועים. חצי גופו התחתון היה של תיש וחצי גופו העליון של אדם עם קרניים וזקן תיש (ראו תמונה מימין)

ראש מברונזה של האל פן, נמצא בתל אנפה בגליל

מטבע המתאר את הפניון - מקדש האל פן (ראו צילום מצד שמאל)

התפשטות הלשון היוונית ברחבי הארץ

דרך נוספת להפצת ההלניזם הייתה הלשון היוונית. בשפה היוונית נחתמו חוזים כלכליים, בשפה זו דיברו סוחרים ופקידים, השכבה השלטת דיברה יוונית, החינוך במוסדות הגימנסיון והאפביון היה ביוונית. כל מי שרצה להיות אזרח הפוליס היה חייב לדעת יוונית. תושבי המקום נטלו שמות יווניים, והיצירות הספרותיות שנתחברו בארץ ישראל נכתבו ביוונית. יוונית הייתה השפה הבין-לאומית של העולם המיושב, וכך היה מעמדה גם בארץ ישראל.

קרוב לאלפיים מילה חדרו לשפה העברית מן היוונית. כמה דוגמאות בולטות: אוויר, אלכסון, ספסל, ספל, פנס, קומקום. במשניות רבות מופיעות מילים יווניות שעצם חדירתן למקורות היהודיים מעידה על חדירתה העמוקה של התרבות ההלניסטית לתוככי היהדות.

מטלות

א. המשנה במסכת פסחים (פרק י', משנה ח) אומרת: "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן".

1. בדקו באינטרנט או במילון והסבירו מה מקור המילה.
2. מה נוכל להסיק ממעמדה של מילה זו ביהדות על חדירת ההלניזם ליהדות?
- ב. המשנה במסכת ברכות (פרק ב' משנה ו) מספרת: "(מעשה ברבן גמליאל...) רחץ לילה ראשון שמתה אשתו. אמרו לו תלמידיו לא למדתנו רבינו שאבל אסור לרחץ. אמר להם, איני כשאר האדם, אסטניס אני".
1. מה משמעות המילה אסטניס ומה מקורה?
2. מה נוכל להסיק ממשנה זו על חדירת ההלניזם ליהדות?